UDK 94(497.6)"1322/1478"
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 14. 3. 2011.
Prihvaćeno: 30. 7. 2001.

ETIOLOGIJA IZREKE *ŠAPTOM BOSNA POGINU*

prof. dr. sc. Marko DRAGIĆ
Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu
Odsjek za hrvatski jezik i književnost
Radovanova 13
21000 Split
mdragic@ffst.hr

Tvrdilo se, a htjelo se i dokazati, da su Hrvati gotovo bez svoje starije povijesti i bez svojih predaja na kopnu i na moru, i dok se kod nas – uza svu plahovitost, zajedljivost i gorčinu što smo ih i onda pokazivali u koječemu, a ponajviše u svojim strančarskim borbama – nadalje i sve jače vjerovalo i isticalo da smo i mi oduvijek dobroćudni Slaveni, žrtveni bijeli golubovi i jaganjci Božji, koji će svojom ustrpljivošću i svojim trpljenjem otkupiti jednom svijet. Dok su nam jedni poricali gotovo svu povijest ili bar tanjili i mrsili, pa i kidali i one niti što nas još vežu o našu prošlost. (...) a mi smo baš onda – u vrijeme ropstva i bratske svađe – trebali osjetiti svu snagu i svu žestinu, što su jednom ključale također iz naših dalekih izvora, pa da ih se ne odreknemo, i uputimo ih niz pravo korito i upotrijebimo i protiv drugih i protiv sebe. (...) jer kao da je sve to neprestano bilo – a možda je i dandanas – tu, među nama.

Vladimir Nazor, "Hrvatski kraljevi" (1930.)

Sažetak: *Tragom izreke "Šaptom Bosna poginu", koju je napisao Marin Držić u komediji* Dundo Maroje, *autor je na temelju relevantne literature i žive tradicije objasnio etiologiju nastanka te poslovice. Srednjovjekovno je Bosansko Kraljevstvo bilo moćno i iznimno bogato rudom olova i srebra, te skupocjenim tkaninama. Stoga je stalno bilo izloženo ugarskim i turskim pretenzijama. Za vrijeme kraljevanja pohotnoga i bezobzirnog Stipana Ostoje došlo je do velikih sukoba na bosanskom dvoru, te je Ostoja 1404. godine smijenjen, ali se uspio vratiti na prijestolje 1408. Na dvoru hercega Stipana Kosače bile su velike razmirice unutar obitelji.*

Sve to pomoglo je moćnoj turskoj vojsci da oko 22. svibnja 1463. godine prodre u Bosnu. Podmitili su i prevarili Radaka, zapovjednika kraljevskoga grada Bobovca, koji im je taj

grad predao. Turci su mu, rekavši "Kad si izdao svoje, izdat ćeš i nas", odsjekli glavu i bacili ga niz liticu koja se i danas zove Radakova stijena. U Bilaju pod Ključem kralju Stipanu Tomaševiću dali su lažna svjedočanstva da će nastaviti vladati kako je i vladao ako s njima obiđe bosanske gradove i zapovjedi plemićima da se bez borbe predaju. Tako je za tjedan dana, koncem svibnja 1463. godine, palo moćno Bosansko Kraljevstvo, a Turci su pogazili pismeno dana obećanja kralju, te su ga na Carevu polju kod Jajca svakojako mučili i ubili. Posljednja bosanska kraljica Katarina pobjegla je u Dubrovnik, te u Rim i ondje pred smrt oporučno svoje kraljevstvo ostavila papi u nasljeđe.

Ključne riječi: *nesloga, izdaja, turske prijevare, pad Bosanskoga Kraljevstva, Dubrovnik*

Uvod

Poslovica je najminijaturnije književno djelo, kojim se prenosi višestoljetno i višemilenijsko iskustvo koje jezgrovito tipizira osobe, događaje i pojave. Namjena je poslovica utilitaristička, didaktička i edukativna, a imaju općenacionalni karakter. U hrvatskoj povijesti književnosti nazivane su: *proričja, priričja, pririč, priričak, mudroslovice, izreke*; *gnomi, sentence, sentencije.* Mogu se klasificirati: motivski, tematski, po značenju, po vremenu zapisivanja, te abecedno. Josip Kekez tipski ih razvrstava ovako: izreke, dijaloške poslovice ili poslovice-pitalice, poslovice-anegdote ili poslovice-pričice i pareologizmi (frazeologizmi, poredbe, metafore).

U ovom radu tumači se etiologija izreke *Šaptom Bosna poginu*, koja se u usmenoj komunikaciji čuva pet stotina četrdeset osam godina. Cilj je rada multidisciplinarnom metodologijom interpretirati zbilju te izreke koju je Marin Držić u komediji *Dundo Maroje* naveo 1551. godine.

1. Bokčilova izreka u komediji *DUNDO MAROJE*

Marin Držić u svojim djelima rabi na stotine poslovica i paremiologizama. Sramotan pad Bosanskoga Kraljevstva krajem svibnja 1463. god. ostavio je najdublji trag u hrvatskoj književnosti i povijesti. Marin Držić u *Dundu Maroju* navodi izreku *Šaptom Bosna poginu*, koja je do danas diljem Bosne i Hercegovine sačuvana u izričaju *Bosna šaptom pade*, a na Korčuli se i danas kazuje izreka *Bosna krikom pade.*[1]

[1] Andrei Živko 2007. godine ovo je kazao Mirjan Vidulić, rođen 17. 5. 1960. u Veloj Luci. Bivši član veloluške limene glazbe (lokalno zvane Mužika) i folklorno-umjetničkog društva "Mafrina". Radi u Splitu, u Hidrološkom zavodu. Njemu je to ispričala majka pok. Kata Šeparović, udana Vidulić. Rkp. FF ST, 2007., S.

Izreku je izgovorio stvarni lik, krčmar Nikola Bokčilo, koji se u sudskim spisima spominje 1533., 1539., 1540., 1542. i 1549. godine. Patronim Bočinović, Bočilović, Bokčilović formiran je 1507. godine. Obitelj je izumrla koncem XVI. stoljeća, a posljednji je predstavnik Nikola Bokčilović, koji je, najvjerojatnije, bio unuk Držićeva Bokčila.[2] Ta je Držićeva poslovica izrečena 1551. godine, dakle osamdeset osam godina nakon sramotnoga pada Bosanskog Kraljevstva. Pedeset godina poslije Dubrovčanin Mavro Orbini na temelju literature i mnogobrojnih predaja u svomu *Kraljevstvu Slavena* (1601. god.) mnogo će pozornosti posvetiti uzrocima pada nekoć moćnoga kraljevstva. Velik je broj najuglednijih pisaca, kroničara, povjesničara koji će se do naših dana baviti sramotnim padom Bosne. Spomenimo neke: Pavao Ritter Vitezović, Juraj Rattkay, Andrija Kačić Miošić, Franjo Rački, Tadija Smičiklas, Ferdo Šišić, Vjekoslav Klaić, Ćiro Truhelka, Ivo Andrić, Ivan Aralica, Srećko M. Džaja i mnogi drugi.

2. Bosansko Kraljevstvo

Nakon smrti kralja Dmitra Zvonimira[3] godine 1089. bosansko plemstvo nije priznavalo ugarsku vlast te je biralo svoje banove. Među njima su najpoznatiji: ban Borić, Kulin ban i ban Tvrtko, koji je postao prvi okrunjeni kralj Bosne.

Bosna je bila samostalna banovina i prostirala se od Ivan-planine do Vlašića i od rijeke Sane do Drine. Bosanska Posavina od Ukrine do Une bila je pod

---

[2] Vidi. Slavica STOJAN, *Slast tartare (Marin Držić u svakodnevici renesansnog Dubrovnika)*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, Zagreb–Dubrovnik 2007., str. 15-18.

[3] Dmitar Zvonimir kraljevao je 1075.-1089. godine. Pripadao je dinastiji Svetoslavića. Prvi se put spominje kao ban u slavonskom dukatu šezdesetih godina XI. stoljeća. U nerazjašnjenim okolnostima naslijedio je kralja Petra Krešimira IV. Papinski legat Gebizon okrunio ga je kraljevskom krunom u bazilici svetoga Petra u Solinu. Ime kralja Zvonimira zabilježeno je na Baščanskoj ploči. Za njegova kraljevanja hrvatski je narod živio u blagostanju. U XIV. st. zapisana je predaja o silovitom umorstvu najboljega hrvatskog kralja, Dmitra Zvonimira. Arheolog i povjesničar Frane Bulić zabilježio je u rujnu 1886. godine kod Rotne gomile, između Drniša i Muća, predaju o umorstvu kralja Zvonimira i poslao je povjesničaru Ferdi Šišiću. Prema predaji, kralj je umoren od svojih podanika na saboru u Kninu, na lokalitetu Pet crkava, sredinom 1089. godine. *Na Kosovu polju kninskom zavadio se neki kralj s vojskom te se pognali. Kralj već ranjen bježao sa Kosova polja, a vojska ga stigla gdje je sada Rotna gomila. Tu ga je izmrcvarila i ubila, i svaki je vojnik na mrtvo tijelo bacio po kamen. Vojska se potom pobila između sebe i izmrcvarila, a od puste krvi prolivene nedaleko ove gomile pocrvenila je zemlja i zato se zove Crljenica. Kralj se zvao Rotando* (Ferdo ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1990., str. 587). Istinitost te predaje negira povjesničar Vjekoslav Klaić (Vjekoslav KLAIĆ, *Povijest Hrvata, knjiga prva*, MH, Zagreb 1974., str. 144). Prema predaji, posljednje su Zvonimirove riječi upućene Hrvatima: "Nigdar ne imali gospodina od svoga jazika, nego vazda tuju jaziku podložni bili." Po drugoj verziji Zvonimirova je kletva glasila: "Dabogda nad vama tisuću godina vladao tuđi jezik." Po nekim izvorima ta je kletva trebala trajati devet stotina godina, do 1989. godine, što se dakle i ostvarilo (*Hrvatski leksikon*, II. svezak, L–Ž, glavni urednik Antun Vujić, Naklada Leksikon d.o.o., Zagreb 1997., str. 724).

vlašću Slavonije (*Regnum Croatiae*) i spadala je pod Zagrebačku biskupiju. Pounje, zapadna Bosna, zapadna i srednja Hercegovina spadale su pod *Regnum Croatiae et Dalmatiae*. Pounje je bilo pod Kninskom, a ostali navedeni krajevi pod Splitskom nadbiskupijom.

Stalne su bile pretenzije Ugarske i Turske na Bosnu i Hercegovinu zbog njezina bogatstva (olova, srebra, skupocjenih tkanina i dr.) i slabile su moć domaćih banova i kraljeva. Ugari su zbog toga kod papa optuživali domaće vladare da u Bosni i Hercegovini kriju i šire krivovjerstvo. To je dovelo do velikih svađa i obračuna između vladara.

3. Kraljevi Kotromanići

Srpski je car Dušan 1350. godine osvojio Bosnu do Imotskoga, ali ga je ban Stipan II. Tvrtko Kotromanić porazio. Brat Stipana II., Ninoslav, nije imao zakonitih sinova te ga naslijediše sinovi brata mu Vladislava: Tvrtko i Vukić.[4] Truhelka, Perojević[5] i drugi tvrde da su Kotromanići podrijetlom iz Požeške županije pa je u njima hrvatska a ne germanska krv, kako to navodi Orbini. Svi su bosanski kraljevi imali ime Stipan.[6]

Stipan Tvrtko sin je Vladislava Kotromanića i Jelene Šubić, a unuk Stipana I. Kotromanića i Elizabete, kćeri kralja Dragutina. Tvrtko je počeo vladati 1353. godine, u petnaestoj godini života. U početku mu se nisu pokoravali u svemu, ali uvidjevši njegovu mudrost i dobrotu, počeli su ga poštovati i slušati. Majka mu je bila razborita žena i on ju je poštovao i slušao. Međutim, neki su se bosanski plemići, Tvrtkovi rođaci, odmetnuli jer nisu mogli podnijeti da ih vodi neiskusan mladić koji k tomu još sluša majku. Pavle Kulušić tako je zauzeo Usoru i proglasio se banom. Tvrtko ga je porazio i zatvorio u tamnicu, u kojoj je Kulušić umro. Poslije toga Tvrtko odlazi u Ugarsku, gdje ga je kralj ljubezno primio. Međutim, kada se Tvrtko htio vratiti u Bosnu, kralj mu to nije dopustio dok mu ne prepusti Hum od Neretve do Cetine, kao i gradove Imotski i Novi. Tek kada je to učinio, Tvrtko se vratio u Bosnu. Tada je kralj potvrdio njegovu vlast u Bosni. Kada je Tvrtko ponovno otišao u Ugarsku i ostavio majku da upravlja zemljom, bosanski su se plemići pobunili te za bana izabrali Tvrtkova mlađega brata Vukića, a majku mu protjerali iz Bosne. Čuvši za to, Tvrtko se vratio u Bosnu, porazio brata, uhvatio i oslijepio Vladislava Dabišića, gospodara Neretve.

---

4 Mavro ORBINI, *Kraljevstvo Slavena* (priredio Franjo Šanjek), Zagreb 1999., str. 411-417.

5 Usp. Marko PEROJEVIĆ, Stjepan II. Kotromanić, u: *Povijest Bosne i Hercegovine*, HKD "Napredak", Sarajevo 1942.–1991.–1998., str. 250-285.

6 Vjerojatno prema grčkoj riječi *stefanos*, što znači *kruna*. Najveći broj hrvatskih povjesničara piše ta imena *Stjepan*, a srpski povjesničari pišu *Stefan*. Nada Klaić piše *Stepan*. Iz sačuvanih dokumenata vidljivo je da su se sami kraljevi pisali *Stifan* i *Stipan*. Čini se, prema tome, da ih je najbolje pisati *Stipan*.

Tvrtko je 1373. godine zidao grad Novi (Herceg Novi), u kojemu je rođen sveti Leopold Bogdan Mandić. Raškoga kralja Vukašina[7] 1371. godine, za vrijeme Bitke na Marici, umorio je njegov sluga kako bi se domogao zlatnoga križa koji je visio kralju na prsima. Poslije Vukašinove je smrti Stipan Tvrtko, 26. listopada 1377. godine, u crkvi franjevačkog samostana svetoga Nikole u mjestu Mile kod Visokoga, okrunjen kraljevskom krunom *Bosne, Srbije i Zapadnih strana.*

Prije krunidbe Tvrtko se oženio Dorotejom, kćeri vidinskoga cara Stracimira, koja je bila dvorska dama ugarske kraljice. Orbini piše da je vrlo kratko živjela s mužem, ne rodivši mu djece. Umrla je gotovo istodobno kad i majka kralja Tvrtka. On se potom oženio bosanskom plemkinjom Jelicom. Svoga je brata Vukića vratio iz Ugarske i oprostio mu.

Kralj Tvrtko proširio je svoje kraljevstvo do Save, a na jugu je posjedovao Kotorski zaljev. Kada je ban Ivaniš, s drugim odmetnicima ugarskoga kraljevstva, zarobio kraljicu Mariju i pogubio njezinu majku Elizabetu, kćer umrloga kralja Ludovika, napali su ga sin i rođaci ugarskoga nadvornika. Ban je pobjegao u Bosnu. Kralj Tvrtko nije mu mogao dati dostatnu zaštitu pa su ugarski vojnici zarobili Ivaniša. Vezali su ga konju o rep i tako vukli uokolo, a zatim mu usijanim kliještima kidali meso, raščetvorili ga i objesili na četvera vrata grada Pelengera.[8] Tada je kralj Tvrtko stupio u savez s napuljskim kraljem Karlom, a protiv Ugara. Šibenik i Split predali su se Tvrtku. Za vrijeme njegova kraljevanja u Bosnu je prodro turski vojskovođa Šain s osamnaest tisuća vojnika i navalio pustošiti zemlju. Tvrtkovi vojskovođe Vlatko Vuković i Radić Sanković sa sedam tisuća vojnika ustali su u obranu zemlje. Sukobili su se na Rudinama, a zatim u Bileći i sasjekli tursku vojsku, uz neznatne vlastite gubitke. Poslije toga poraza Turci se nisu usuđivali napadati Tvrtkovu zemlju. Orbini i Lašvanin pišu da kralj Tvrtko ni s drugom ženom Jelicom nije imao poroda, te da je imao nezakonitog sina Tvrtka kojega mu je rodila bosanska plemkinja Vukosava. Perojević piše da je imao zakonitoga sina Tvrtka i nezakonite Ostoju i Vuka.[9] Kralj Tvrtko umro je 10. ožujka 1391. godine.

Njega je iste godine naslijedio Dabiša, nezakonito dijete, najvjerojatnije Vladislavovo, koji se oženio Jelenom, kćeri Jurja Šubića. Želio je zagospoda-

[7] Marko Kraljević (? – Rovine 1395.) sin je srpskoga kralja Vukašina, kojega je na vrelu, dok je pio vodu, umorio njegov sluga kako bi se dokopao zlatnoga lančića koji je kralju visio o vratu. Nakon Vukašina, za kralja Srbije, Bosne i Zapadnih strana okrunjen je Tvrtko Kotromanić, ban (1353.--1377.) te kralj (1377.-1391.). Nije poznato kada je i kako Marko Kraljević postao turski vazal. Poginuo je na Rovinama 1395. g. boreći se na strani Turaka protiv vlaškog (rumunjskog) vojvode Mirče. Prema srpskoj tradiciji, Marko Kraljević, krenuvši u boj protiv vojvode Mirčeta, prokleo je sebe sama – moleći Boga da on pogine i Turci izgube bitku.

[8] Mavro ORBINI, *nav. dj.*, str. 423.

[9] Marko PEROJEVIĆ, Kralj Stjepan II. Tvrtko, u: *Povijest Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1942.–1991.–1998., str. 349.

riti Dubrovnikom. Oženio se Hrvaticom Cvjeticom, iz plemićke kuće grofova Nelipića. Kad je njegovim šurjacima Grguru i Vladislavu Kurjakoviću zaprijetila opasnost, oni su se sklonili u Bosnu, a kralj Dabiša s vojskom je krenuo u Hrvatsku i razrušio nekoliko utvrda koje su pripadale neprijateljima njegovih šurjaka. Potom se vratio u Bosnu, napadnut groznicom, od koje nakon samo nekoliko dana napusti ovaj svijet, 8. rujna 1395. godine, bez potomaka, a njegova se žena povukla u samostan i ondje dočekala smrt.

Tako pišu Orbini, Ivan Franjo Jukić[10] i dr., a Rački, Klaić, Šišić, Stanojević, Perojević, Ćirković i dr. pišu da je Dabiša najvjerojatnije nezakoniti sin Ninoslavov i da mu se žena zvala Jelena, nadimkom Gruba.[11] Nakon smrti kralja Stipana Dabiše bosanski su velikaši izabrali za kraljicu Jelenu Grubu, koja je bila na prijestolju od 1395. do 1398. godine.[12] Znakovito je Dabišino proročanstvo: *Doći će vrijeme kad će kršćanske vladare mučiti silna tuga što, sapeti svojim nevoljama, nisu u prikladno vrijeme pritekli u dužnu pomoć Bosancima u nevolji.*[13]

Nezakoniti sin kralja Tvrtka I., Ostoja, izabran je za bosanskoga kralja 1398. godine. Ratovao je s Dubrovčanima i Hrvojem Vukčićem Hrvatinićem. Živio je raskalašenim životom, ne prežući ni od silovanja plemkinja, te su se puk i plemstvo 1404. godine pobunili i istjerali ga iz kraljevstva. Tada je kralj Ostoja pobjegao u Bobovac i molio od Turaka pomoć za preuzimanje kraljevstva, obećavši im plaćanje godišnjeg danka od dvadeset tisuća škuda i svoga sina Radivoja za taoca. Prva njegova žena bila je Vitača, nepoznata podrijetla, druga Kujava iz vlastelinske obitelji Jablanovića-Radinovića. Drugi Ostojin sin, ne zna se iz kojega braka, bio je Stipan Tomaš.[14] Godine 1408. Ostoja je svrgnuo kralja Tvrtka II. i ponovno postao bosanskim kraljem. Uzalud je 1415. godine nastojao zagospodariti Šibenikom. Kada je Hrvoje 1416. godine umro, kralj Ostoja svoju je kraljicu Kujavu otjerao i za ženu uzeo Jelicu, Hrvojevu udovicu. Krajem ožujka ili početkom travnja 1418. godine, vjerojatno u Bišću, umro je od groznice, "koju bijaše skrivila njegova neutaživa pohota".[15]

[10] Slavoljub BOŠNJAK (Ivan Frano Jukić) u svojoj knjizi *Zemljopis i poviestnica Bosne* (1850.), 110.

[11] Prema tekstu nepoznatog Bošnjanina iz 1482. godine, Cvijeta je bila žena kralja Dabiše, a Jelena Gruba bila je žena kralja Ostoje, kako to navodi Orbini (Mak DIZDAR, *Antologija starih bosanskih natpisa*, Sarajevo 1997., str. 285-286).

[12] Navodim prema: Marko PEROJEVIĆ, Stjepan Dabiša, u: *Povijest Bosne i Hercegovine*, HKD "Napredak", Sarajevo 1942.–1991.–1998., str. 350.

[13] Rattkay dodaje: "A zbog toga ovo naše doba uistinu lije suze. I to jao! Kolike: *No poput* Trojanaca, prekasno." Juraj RATTKAY, *Spomen na kraljeve i banove kraljevstva Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, Zagreb 2001.

[14] Kotromanić, u: *Hrvatski leksikon*, sv. 1, Zagreb 1996., str. 631.

[15] Mavro ORBINI, *nav. dj.*, str. 429.

Sin kralja Tvrtka I., Tvrtko II. godine je 1404. izabran za bosanskoga kralja. Godine 1408. s vlasti ga protjera Ostoja, tvrdeći da on nije sin kralja Tvrtka nego podmetnuti porod. Tada se Tvrtko II. obratio turskom caru za pomoć te je tako povratio dio kraljevstva. Neprijateljstva i ratovi među bosanskim kraljevima nastavljeni su.[16] Od 1422. Tvrtko II. ponovno je bosanski kralj. Porazio je vojsku Radivoja, sina Ostojina, koji pobjegne u Dubrovnik. Tvrtko je opustošio Sandaljevu zemlju. Imao je stalnu podršku Dubrovčana, zbog čega je, uglavnom, ostajao na vlasti. U poodmakloj dobi oženio se Jelinom iz obitelji Jablanovića, s kojom ne imade djece, te 1443. godine umre bez nasljednika.

Nakon smrti kralja Ostoje za kralja je, zaslugom Dubrovčana, izabran Stipan Ostojić, sin kralja Ostoje i druge mu žene Kujave, koji se pokaza zahvalnim Dubrovčanima. Tako je on na njihov zahtjev zarobio Radića Sankovića, vojskovođu kralja Ostoje, a Sandalj Hranić zatočenom je Radiću odsjekao glavu i poslao je Dubrovčanima, od kojih zauzvrat dobi dvorove u Dubrovniku. Kralj Stipan Ostojić nije se ženio. Umro je 1422. godine.[17]

Nakon smrti kralja Tvrtka II. godine 1443. u Bosni je kraljevao Tomaš[18], sin bosanskoga kralja Ostoje (ne zna se iz kojeg je braka).[19] Sveti Jakov Markijski[20] obratio je 1444. godine kralja Tomaša na katoličanstvo, a krstio ga je iste godine španjolski kardinal, pravnik i diplomat Juan de Carvajl (1400.-1469.). Tomaš je iz prvoga braka s Vojačom[21] imao sina Stipana Tomaševića (posljednjega bosanskog kralja), a iz drugoga s Katarinom Kosačom sina Sigismunda i kćer Katarinu. Prema predajama, Tomaš je s turskim carem Mehmedom II., koji se s golemom vojskom nalazio uz granicu Bosne, potajno držao prijateljstvo. Želeći istražiti položaj te zemlje i njezine utvrde, vidjeti dvor i stanje kralja Tomaša, koji mu je plaćao danak, Mehmed II. preobukao se u derviško odijelo i u društvu dvojice derviša istoga reda došao u Sutjesku. Tu ga je prepoznao Gojak, velmoža

[16] Orbini, Lašvanin, Kačić Miošić i drugi pišu da je godine 1422. posredstvom bosanskih plemića sklopljena nagodba između Tvrtka II., Ostoje i Stipana Jablanovića, prema kojoj su sva trojica zadržala kraljevski naslov i podjednako sudjelovali u vlasti. Ubrzo nakon toga umre Stipan Jablanović, a 1435. godine i Ostoja, te Tvrtko II. ostade sam kraljevati.

[17] Orbini (str. 428), Lašvanin (str. 106) i Kačić Miošić (*Razgovor ugodni...*, Zgod. 1956., str. 72-74) pišu da je u to vrijeme vladao Stipan Jablanović (u tome tekstu Orbiniju su se potkrale pogreške: umjesto Stipana Jablanovića vladao je Stipan Ostojić, a kralj Ostoja umro je 1418. godine).

[18] Orbini, Farlati, Lašvanin, Benić i drugi pišu da se zvao Krstić (Krištić) i da je bio sin bosanskoga velikaša Pavla Krstića (Krištića).

[19] Kotromanić, u: *Hrvatski leksikon*, sv. 1, Zagreb 1996., str. 631 (Orbini u navedenome djelu, str. 429, piše da je Tomaš bio sin velikaša Pavla Kulišića).

[20] Usp. Marko DRAGIĆ, *Deset kamenih mačeva*, Mala nakladna kuća Sv. Jure, Baška Voda 1999., str. 125-127.

[21] Vojača je rođena u selu Lug u Rami, a nije pripadala plemićkoj obitelji. Vidi: Fra Ljubo LUCIĆ, *Rama kroz stoljeća*, Franjevački samostan Rama-Šćit, Svjetlo riječi, Šćit–Sarajevo 2002.

Bosanskoga Kraljevstva, i odao kralju, koji ga je primio s najvećim veseljem te zagrlio i poljubio kao prijatelja. Čuvši za to, ugarski kralj Matija Korvin[22] silno se razgnjevio te je nastojao Tomaša uhvatiti i kazniti zbog očite izdaje, a Tomaš je, doznavši za to, postao oprezniji i dobro se čuvao. Matija pak posredstvom tajnih glasnika pridobi Tomaševa sina Stipana i Tomaševa brata Radivoja da oni, radi spasa kršćanstva, uklone toga Tomaša. Obećao im je zaštitu i pomoć da se domognu vlasti u Bosanskome Kraljevstvu. U to vrijeme Tomaš, Stipanov otac, krenuo je s vojskom na hrvatskoga bana Pribila s nakanom da osvoji njegovu utvrdu Bilaj kod Ključa. Kada se utaborio u polju koje nosi ime te utvrde, kralj se razbolio. Tako su Stipan i Radivoj dobili prigodu izvršiti zločin. U gluho doba noći ušli su u kraljevu ložnicu i udavili ga konopom. Sutradan su pustili glasinu kako su kralja dugo mučile unutarnje bolesti i da je iznenada preminuo od kapi. U to se dugo vjerovalo, sve dok Radivojev sluga nije kraljici, udovici Katarini, otkrio kako je Tomaš poginuo. U sutješkom i fojničkom kraju i danas živi predaja po kojoj je kralj Tomaš ubijen u Bobovcu zbog neke ljubavnice te da je ukopan u gnojivo pa se dugo nije znalo za njega, sve dok neki mještanin to nije otkrio svećeniku na ispovijedi.[23]

Stipan Tomašević bio je posljednji bosanski kralj. Kraljevao je samo dvije godine (1461.-1463.). Sin je kralja Tomaša i kraljice Vojače, koja je bila iz sela Lug u Rami. Povjesničari su zabilježili da je Tomašević bio iznimno zgodan, ali naivan. Ubrzo je prestao Turcima davati danak, uzaludno se nadajući da će mu u pomoć pristići papa Pio II. i druge europske kršćanske zemlje. Papa Pio II. u Bosnu je poslao modruškog biskupa Nikolu kako bi Stipana odvratio od Turaka i vezao ga uz kršćanske zemlje. Kralj je na to pristao složivši se s Ugrima i Hrvatima i uskratio je danak Mehmedu.[24] Želeći predusresti rat s Turcima, Stipan je papi Piju poslao poslanike koji su prenijeli njegovu zabrinutost i molbu za pomoć[25], koju je tom prigodom papa obećao: "Ugri i Mlečani pridružit će svoje snage Bosancima. U tu svrhu poslat ćemo vladarima jednih i drugih naše legate. Mi ćemo, koliko mognemo, pomoći (...)."[26] Papa je tražio da se bosanski kralj izmiri s panonskim kraljem Matijom i da se zajedno odupru Mehmedu.

---

[22] Matija Korvin, ugarski kralj, sin je legendarnoga Janoša Hunyadia, u narodu poznatoga kao Janko Sibinjanin.

[23] Predaju mi je kazivalo više starijih ljudi u Aljinićima kod Sutjeske, Bakovićima i Gojevičima kod Fojnice u lipnju 1995. godine.

[24] Slavoljub BOŠNJAK (Ivan Frano Jukić) u svojoj knjizi *Zemljopis i poviestnica Bosne* (1850., str. 131) piše kako je kralj Stipan Tomašević bio nerazborit i lakomislen te je ne dočekavši pomoć od pape i Ugara izazvao sukob s Turcima.

[25] Mavro ORBINI, *nav. dj.*, str. 443-445.

[26] Nikola LAŠVANIN, *Ljetopis* (priredio dr. fra Ignacije Gavran), IRO "Veselin Masleša", Sarajevo 1981., str. 202-203.

***

Bila su to vremena duhovne, moralne i socijalno-ekonomske krize, svađa i obračuna bosansko-hercegovačkih vladara, koji u pomoć pozivaše Turke. Tako su stvoreni preduvjeti za turski pohod na Bosnu i Hercegovinu.

4. Mehmed II. Osvajač

Sultan Murat II. koncem svibnja ili početkom lipnja 1439. god. podignuo je dvije vojske na Srbiju. Glavninu vojske činilo je 130.000 vojnika i oni su upućeni prema Smederevu, u kojem je stolovao despot Đurađ Branković.[27] Turci su zauzeli Smederevo 27. kolovoza 1439. god. Time je kršćanskoj vojsci zadan veliki udarac, a Turcima bio otvoren put prema Beogradu i Ugarskoj. Turci su Beograd opsjeli koncem travnja 1440. godine, napadali ga sedam mjeseci, izgubili 17.000 vojnika i bili prisiljeni vratiti se u Drinopolje.[28] Međutim, taj poraz potaknuo ih je na još žešće napade. Mehmed vezir od sultana je zatražio vojsku s kojom će krenuti na Erdelj. Sa sobom je poveo i sina Ibrahima, te su preko Rumunjske došli do Erdelja, gdje su se odmarali dva dana. Janko Sibinjanin[29] 18. ožujka 1442. godine sa svojom je vojskom upao u tursku zasjedu, ali se spretno izvukao i 25. ožujka

[27] Đurađ Branković (1427.-1456.) sin je Vuka Brankovića († 6. 10. 1398.). Vuk Branković bio je zet kneza Lazara i kneginje Milice. Knez Lazar Hrebljanović bio je veliki saveznik kralju Tvrtku Kotromaniću. Lazar je poginuo u bitki na Kosovu 1389. god. i proglašen je svetim. Vuk Branković vladao je u Ohridu i bio jedan od najpouzdanijih suradnika cara Uroša V. U srpskoj tradiciji proklet jer su zbog njegove izdaje Turci osvojili Kosovo. Đurađ Branković i supruga mu Jerina imali su tri sina: Lazara, Grgura (kaluđera Germana) i Stjepana, te dvije kćeri: Maru i Katarinu. Lazar je sa suprugom Jelenom imao tri kćeri: Maru, Milicu i Jerinu. Mara (Jelena) udala se za posljednjega bosanskoga kralja Stipana Tomaševića. Milica se udala za Leonarda III. od Santa Maura iz obitelji Tocco. Jerina se udala za Ivana Kastriotu, sina Skenderbegova (Jurja Kastriotića). Kći Đurđa Brankovića i supruge mu Jerine, Mara, udala se 1435. godine za turskoga sultana Murata II. Njihov sin Mehmed (Muhamed) II. naslijedio je oca i 1463. godine pokorio nekoć moćno Bosansko Kraljevstvo. Kći Katarina udala se za posljednjega celjskog kneza Ulrika II., a njihova kći Elizabeta udala se za sina Ivana Hunjada, ugarskoga kralja Matiju Korvina (Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata, knjiga treća*, MH, Zagreb 1974., str. 185). Mavro Orbini piše da je Irena, supruga Đurđa Brankovića, bila unuka kralja Vukašina. Mavro Orbini, *Kraljevstvo Slavena*, prevela Snježana Husić, priredio i napisao uvodnu studiju Franjo Šanjek, Golden marketing Zagreb & Narodne novine, Zagreb 1999., str. 340.

[28] Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata, knjiga treća*, MH, Zagreb 1974., str. 207-209.

[29] Ivan Hunjadi (Janoš Hunyadi, Hunyad, Erdelj 1387. ili 1407. – Zemun 1456.) bio je jedan od najistaknutijih i najuspješnijih boraca protiv Turaka. Proslavljen je kao veliki ugarski junak i uopće kao junak kršćanskoga svijeta. U hrvatskoj tradiciji pripovijeda se da je sin Visokoga Stefana (Stefana Lazarevića) [1377.-1427.] i neke djevojke Mađarice s kojom se Stefan sastao u Budimu nakon povratka iz Moskve. Ona mu je rodila blizance Janju i Janka. Janja je rodila bana Sekulu. Ta tradicija ogleda se i u bugaršćici *Roditelji Sibinjanin Janka*, u kojoj je Stefan Lazarević obećao mladoj djevojci, s kojom je proveo noć, da će je oženiti ako se živ s Kosova vrati.

porazio mnogobrojnu tursku vojsku, otevši Turcima sav plijen i sužnjeve što su ih bili zarobili. Mezit-beg je u tom boju poginuo.[30]

Sultan Murat II. umro je 5. veljače 1451., a naslijedio ga je sin Mehmed (Muhamed, Mahomet) II., koji je imao dvadeset dvije godine. Mehmed je 29. svibnja 1453. osvojio Carigrad. Turci su 13. lipnja 1456. opsjeli Beograd sa 150.000 vojnika, s 200-300 topova i oko 200 lađa na Dunavu. Opsjednutom gradu u pomoć su priskočili Janko Sibinjanin i Ivan Kapistran s do 60.000 ljudi.[31] Obranu Beograda Sibinjanin je povjerio svome šurjaku Mihajlu Silađiju, koji je imao jedva 7000 vojnika.[32] U toj bitki poražena je silna vojska Mehmeda II.

6. Pad Bosanskoga Kraljevstva

Neprestance je Bosna i Hercegovina bila izložena ugarskim, a potom i turskim pretenzijama. U njoj su harali nered, neposluh, otimačine, razbojstva i ubojstva. Vladari su se svađali i borili jedni protiv drugih. Dubrovčani su vodili rat (1451.-1453.) protiv hercega Stipana Kosače, predbacujući mu da je prvi doveo Turke kako bi uz pomoć Barah-paše i 1500 Turaka ugušio pobunu svojih kmetova.[33]

Godine 1463., u poodmaklo proljeće, krene Mehmed na Bosnu i Hercegovinu. "U isto vrijeme neretvanski kraljević Jakšić i ban Pavao sklope savez i obećaju pomoć bosanskome kralju. Odlučili su da i sami navijeste rat Turcima, ako Ugari poduzmu nešto novog protiv Turaka. No, vidjeli su da oni ništa ne spremaju a da je kralj Stipan napustio sve utvrde i pustio Turcima slobodan ulaz u Bosnu i dao se u bijeg."[34] Mehmed je s vojskom, koja je brojala sto pedeset tisuća konjanika, osim pješaštva, prešao Drinu bez ikakva otpora, a potom i rijeku Bosnu, napavši Bobovac. Uzaludno je tukao po njemu, ali ga nije mogao osvojiti. Brdo Vis s kulom je i sjevernim bedemima grada činilo umjetni nasip, koji je nastao za jednu noć sa svrhom da od turskih topova, koji su tukli s Meteriza, zaštiti kraljicu u glavnoj kuli – dvoru. Te se noći tako brzo i naporno radilo da je 77 trudnih žena pobacilo djecu i 77 se kobila oždrijebilo. Povijesnu jezgru nalazimo u činjenici da je cijeli sjeverni dio grada izgrađen silovito, s dugim bedemima i brojnim kulama, i da je to, bez sumnje, bio velik teret za okolno stanovništvo. Sultan (Fatih) topovima je tukao grad s tri položaja: s Liješnice na istoku, gdje se i sada

[30] Marko Perojević, Stjepan Tvrtko II. Tvrtković (opet), u: *Povijest Bosne i Hercegovine*, HKD "Napredak", Sarajevo 1942.–1991.–1998., str. 501.

[31] Anđelko Mijatović, *Iz riznice hrvatske povijesti i kulture*, Školska knjiga, Zagreb 1996., str. 126.

[32] Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata, knjiga treća*, MH, Zagreb 1974., str. 335.

[33] Ivo ANDRIĆ, *Razvoj duhovnog života u Bosni i Hercegovini pod uticajem turske vladavine* (doktorska disertacija), Beograd 1997., str. 24.

[34] Isto, str. 203- 204.

pokazuje lokalitet *Carev kamen*, na kojemu je car sjedio, s lokaliteta Meterizi sjeverno od Braniča i puta Dragovići–Mijakovići, gdje se pokazuju navodni jarci, nasipi (meterizi za vatreni položaj), te s vrha kose Hrida na zapadu.[35] Tada je poglavar Bobovca Radič (Radak), kojega je sultan podmitio, izdao taj grad. To je jedna od najfatalnijih izdaja u povijesti, a o njoj se i danas pripovijeda:

Bosanski kralj, zna se kako je on završio, izd'o ga neki vojvoda Radak. Zato postoji i sad stijena malo dalje od naše crkve, tamo, zove se Radakova stijena i iz nje izvire voda koja se isto zove Radakova voda a drvenim je olucima odvedena na grad Bobovac. Ta je stijena ime dobila prema predaji o izdajstvu vojvode Radaka rad' kojeg je pao grad Bobovac. Inače ne bi nikad bio osvojen jer je bio što'no kažu neosvojiv, izgrađen na strmini s tvrdim bedemima, jedanaest kula. Da nije Radaka i njegovog izdajstva nikad Bobovac pao ne bi. A kad je predao ključeve caru, ovaj mu je dao odrubit' glavu na nekoj stijeni koja je po tom' dobila ime Radakova stijena.[36]

Kad su Turci obmanom od Radaka dobili ključeve Bobovca, zarobili su ga. On je imao posebnu želju napiti se vode s vrela s kojega je često pio. Turci su mu dopustili i potom ga odveli na stijenu iz koje izvire ta voda. Rekavši mu *Kad si izdao svoje, izdat ćeš i nas*, odrubili mu glavu i bacili ga niz liticu. Otada se vrelo zove *Radakovo vrelo*, a stijena *Radakova stijena*. Orbini piše da je Radić nekad bio manihejac, koji se zatim bijaše počeo pretvarati da je katolik, a budući da ga "Turci bijahu potkupili novcem, on im preda grad".[37] Kraljica je *Katarina* iz Bobovca pobjegla u Dubrovnik, a zatim u Rim.

7. Potjera za bosanskim kraljem

Kada je osvojio Bobovac, sultan je stigao u Jajce, koje mu se predalo nagodbom prema kojoj je domaćinima dopušteno gradom upravljati na domaći način. Nakon predaje Jajca, sultan Mehmed zapovjedi Muhamedu, vođi janjičara, da krene u potjeru za odbjeglim kraljem. Sultan je ostao u Jajcu vidjeti kako će se razvijati događaji u Bosni. Mehmed je doznao da s bosanskim kraljem boravi spomenuti Radivoj, koji se s njim ponovno sprijateljio posredstvom modruškog biskupa. Muhamed je s vojskom svladao Sanu. Tada je Marija[38], žena kralja

[35] Pavao ANĐELIĆ, *Bobovac i Kraljeva Sutjeska*, V. Masleša, Sarajevo 1973., str. 146.

[36] Katarina Pejčinović zapisala je ovo u srpnju 2007. u Borovici kod Vareša. Kazao joj je Kazimir Džoja, po zanimanju bušač, rođen 1930. god. u Borovici. Rkp. FF MO, sv. 2007. D.

[37] Mavro ORBINI, *nav. dj.*, str. 435.

[38] Marija je bila kći srpskoga despota Lazara Lazarevića, sina Đurđa Brankovića, a unuka Vuka Brankovića, koji je na Kosovu i Metohiji Turcima izdao svoga tasta, cara Lazara. Otada je u srpskoj tradiciji izreka o prokletom Brankovića koljenu.

Stipana, po savjetu svojega muža krenula prema Dubrovniku. Muhamed je opsjedao Ključ paležom strašeći njegove građane i vojsku, a oni su uvidjeli da se ne mogu dugo odupirati turskoj sili pa su molili milost za kralja nudeći njegovu i svoju predaju. O tome je s Turcima sklopljen ugovor i načinjene su isprave, potvrđene prisegom. Tako je zarobljen posljednji bosanski kralj Stipan Tomašević i stric mu Radivoj. Radivoju[39] su Turci odsjekli glavu, a sa zarobljenim kraljem Muhamed II. obilazio je gradove u Bosni i Hercegovini podlažući ih pod tursku vlast. Neki od njih predali su sebe i svoju zemlju u ropstvo, no kada su otišli na sultanovu portu, zavedeni tim prijedlogom, neki bijahu bačeni u okove i odvedeni u Bizant, a neki su okrutno smaknuti.[40]

Postoji i više predaja kako su Turci mučili kralja. Jedni kazuju da su mu zderali kožu i od nje napravili bubnjeve u koje su udarali dok su nosili kralja pokopati. Drugi kazuju kako su Turci kralja za nišan privezali uz kolac. Povijesni izvori o kraljevoj smrti govore sljedeće: o događajima u Bosni prije pada pod Turke sačuvana je posljednja vijest od 29. svibnja 1463. i nalazi se u dubrovačkom arhivu (*Libri rogatorum*). Tada je kraljev stric Radivoj zamolio Dubrovačku Republiku da pošalje baruta u Kreševo kako bi se Bosna branila od turske najezde. Već 10. lipnja stigla je u Mletke prva vijest o mučeničkoj kraljevoj smrti. Tri je dana poslije Mletačko vijeće obavijestilo svojega admirala Alvisa Loredana o bosanskim stradanjima, a sljedećeg je dana odaslalo papi izvještaj. U Dubrovnik je, međutim, ta vijest stigla mnogo kasnije, jer je 14. lipnja vijeće odabralo trojicu činovnika koji bi bili kraljeva pratnja ako bi on zatražio sklonište u Dubrovniku. Uzroci tomu jesu u činjenici da su Turci krenuli na Hercegovinu, te su tako presjekli promet između Bosne i Dubrovnika. Primivši vijest o smaknuću kralja, papa Pavao II. dao je bulu cjelokupnom kršćanstvu u kojoj kaže: "U Bosni je kralj koji se sa svojim nećakom na vjeru predao od krvožednoga Mahometa 'kako se veli' vlastitom rukom smaknut." Poslije papine bule povjesničari opisuju kraljevu smrt još užasnijom. Gianantonio Bommani u djelu *Storia della Dalmazia, Croazia e Bosna* kaže da su nesretnome kralju živome kožu zderali te ga onda privezali za kolac i postavili na nišan streljačima. Turski povjesničar Hammer-Purgstall u svojoj *Povijesti osmanlijske države* kaže kako je stari šeik Ali Bestami kralju, kad su ga doveli u sultanov šator, bez ikakva naloga odrubio glavu, da se time udvori svome sultanu.

[39] Ćiro Truhelka u svom je djelu *Kraljevski grad Jajce, povijest i znamenitosti*, J. Studeničke i druga, Sarajevo 1904., zabilježio, kako kaže, "jednu od najljepših priča ove dobe". "Ban Radivoj sakrio je svoje kćeri, da ih sačuva od ratne nepogode u jednu pećinu, pod kojom bijaše dubok ponor. Kada ga sa kraljem uhvatiše, ugjoše Turci u trag skrovištu djevojaka i htijahu ih uhvatiti. Djevojke, da se izbave turskog sužanjstva i sramote, skočiše u ponor, te tako svoje volje poginiše, a od ovog vremena se još i danas širi oko pećine i ponora miomiris ruža."

[40] Nikola LAŠVANIN, *nav. dj.*, str. 207.

Prema Truhelki, kralj je pogubljen nakon 29. svibnja a prije 10. lipnja 1463. godine, jer ako se pretpostavi da je najvećom brzinom iz Bosne u Mletke vijest išla pet dana, može se uzeti da je kralj ubijen 5. lipnja. *Tarihi - Diari - Bosna* piše kako je sultan pokušao kralja ubiti svojom rukom, a kad to nije uspio, predao ga je krvnicima.[41] Truhelka je koncem XIX. stoljeća zabilježio predaju o smrti posljednjeg bosanskog kralja Stipana Tomaševića:

Kada je kralj uvidio da je preslab, a da bi se odupro sultanu Mehmedu Fatihu, pobježe s Gojakom i Čubretićem u Ključ, gdje pade izdajom Turcima u šake. Kad ga pred sultana dovedoše u Jajce, bude mu na temelju jedne fetve izrečena smrtna osuda, ali sultan je htio da kralj pati ne samo za života nego i poslije smrti pa je predao lešinu suđenika odjelu janjičara kojima je naložio, da ga na Humu pokopaju i to na mjestu, koje se iz Jajca vidi, ali sa kojeg se samo Jajce ne mogaše vidjeti.

Jajčanima je imala tako da bude uvijek pred očima uspomena na kaznu, koju je prepatio njihov kralj, a ovaj nije ni iz groba smio viditi svoga stônoga grada. Kad je krenula povorka, gledaše sultan za sprovodom pred kojim su nosili zastavu, a kad mu je vršak zastave nestao za rubom povora s vida, dade znak da se povorka ustavi i da ondje ukopaju kralja.

O mučeničkoj smrti posljednjega bosanskog kralja i sada se u Jajcu pripovijeda:

A znaš, oni su ti tog kralja mučenički ubili. Ufatili ga kod Ključa, doveli vamo. Kažu da su mu oderali kožu i od nje napravili bubnjeve. Onda su ti ga posuli sa soli i nabili na kolac. Kažu da gore smrti nije bilo. Al su ti Turci bili životinje. Pokoj mu duši al se napatio. Nije lako ni umrit. Sve bi bilo dobro kad se čovjek ne bi patio.

Onda su ga odlučili pokopat tamo gore iznad borova oklen se ne vidi Jajce tako da mu to bude kazna. Ko ono odavle grob moš vidit, a odozgor ne moš Jajce.[42]

Uz Muhameda se u osvajanju Bosne isticao i Omer, poglavar Tesalije. Mehmed je poslao izaslanike Dubrovčanima tražeći ženu bosanskoga kralja, a kako je ondje nisu našli, Mehmed je provalio u Hercegovinu i strahovito je

[41] Vidi: Ćiro TRUHELKA, *Kraljevski grad Jajce, povijest i znamenitost*, J. Studničke i druga, Sarajevo 1904., str. 14-15.

[42] Katici Lozić Radielović u travnju 2007. godine kazao je ovo Stipo Crnkić, rođ. 1936. godine. Rkp. FF MO, sv. 2007. D. Katica Lozić na Filozofskom je fakultetu Sveučilišta u Mostaru, pod mojim mentorstvom, napisala i 28. svibnja 2007. god. obranila diplomski rad *S onu stranu kamena i drveta (Hrvatska tradicijska kultura i književnost u suvremenoj etnografiji i paremiografiji u jajačkome kraju)*, 180 str. Živi u SAD-u.

opustošio. Vojnici hercega Stipana Kosače zaposjeli su gorske vrhunce. S brda su navaljivali na tursku vojsku, čak su provalili i u turski tabor, nanosili su poraze Turcima pa se povlačili na brda. Predaja kaže kako je prije bijega kralj Tomašević dvojici svojih povjerenika ostavio krunu, koju po njegovoj zapovijedi morahu sakriti negdje oko jezgre starog grada.

Pričo meni moj komšija, još dok sam bila dijete, da je negdje 2 metra od zidina grada zakopana Kraljeva kruna. On ti je nju dao svojim podanicima da je sakriju kako ne bi došla u turske ruke.[43]

Tragom povijesnih izvora i te predaje Ćiro Truhelka godine je 1888. istražio *Kraljev greb* i utvrdio kako je tu pokopan mučenik. Kostur, koji je iz groba izvađen, sastavljen je koliko je bilo moguće te pohranjen u staklenom lijesu u samostanskoj crkvi u Jajcu.

Kraljev greb po narodnom je vjerovanju čudotvoran, te narod, i katolički i muslimanski i pravoslavni, oko Jajca vjeruje da će pomoći u nekim bolestima ako se nadgrobni kamen tri puta obiđe.

8. Pad Bosanskoga Kraljevstva

U roku od osam dana turski car Mehmed pokorio je sto sedamnaest gradova, dvoraca i utvrda; domogao se Bosanskoga Kraljevstva i kraljevskih riznica, pretopljena zlata u vrijednosti više od milijun dukata. "Tada su silovane čiste gospođe, obeščašćene djevice, poklani časni starci, nevina djeca nogama pogažena, oskvrnjene bogoštovne zgrade, vatrom nagrđeni oltari, posvećeni muževi ili mačem pobijeni ili osramoćeni. Bezbrojni ljudski plijen odveli su u barbarske krajeve – Trakiju i Aziju – da odsele rađa Turke."[44]

Velik broj Hrvata iz Bosne i Hercegovine spasio se bježeći u kršćanske zemlje, Hrvatsku, Italiju, Austriju, Ugarsku i drugamo. Neki su ponijeli sa sobom veliki drveni kip, posvećen štovanju Blažene Djevice Marije, u Trsat. Turci su zarobili sto tisuća kršćana, a trideset tisuća mladića učinili janjičarima.[45]

9. Kraljica Katarina

Posljednja bosanska kraljica, Katarina, kći hercega Stipana Kosače, rođena je 1424. godine u Blagaju kod Mostara. Prešla je s bogumilstva na katoličanstvo

[43] Katici Lozić Radielović kazala je ovo u lipnju 1999. godine Gordana Duvnjak, djev. Ljubez, rođena 1930. godine u Jajcu. Živi sa suprugom Tvrtkom u Jajcu. U braku su 51 godinu. Imaju dvoje djece, dvoje unučadi i jednog praunuka. Rkp. FF MO, sv. 2007. D.

[44] Nikola LAŠVANIN, *nav. dj.*, str. 208.

[45] Vjekoslav KLAIĆ, *Povijest Hrvata* (knjiga četvrta), MH, Zagreb 1974., str. 58.

i postala franjevkom Trećega reda. Godine 1446. udala se za kralja Stipana Tomaša. Nedugo nakon vjenčanja papa Eugen IV. dopustio joj je da sebi izabere dva kapelana među bosanskim franjevcima.[46] Nakon smrti Stipana Tomaša 1461., novi kralj Stipan Tomašević priznao je Katarinu kraljicom majkom, koja je ostala udovica s dvoje nejake djece – Sigismundom i Katarinom. Do pada Bosne pod Turke ova je kraljica izgradila šest samostana i crkava.[47] Doživjela je tužnu i tragičnu sudbinu i umrla u izgnanstvu, daleko od domovine i svoje djece, koju su Turci odveli u ropstvo u Carigrad. Kraljica je prešla u vječnu predaju što je pripovijedaju njezini zemljaci.[48] U sutješkome samostanu sačuvani su plašt, stola, svileni ubrus, kvadratična svilena vrećica, uškrobljeni rubac za misu i jedan dio misnice. "Sve je to izrađeno i satkano najčišćim zlatom po cijeloj površini, na divan frizijski način. Trajna predaja tvrdi da je te stvari izradila blažena Katarina, kraljica bosanska."[49] Nakon pada Bobovca, kraljica Katarina pobjegla je iz Bosne. "Priča se da je Katarina bježeći od Turaka, bježala iz Jajca, preko brda u Varoš, pod Kozogradom. Kad se nisu mogli obraniti, potkovali sve konje naopako i jednu noć iščezli, prebjegli u Dalmaciju, Livno i Duvno."[50] U Kraljevoj Sutjesci i danas pripovijedaju da je kraljica iz Bobovca pobjegla u Jajce. "Kad je došla do Jajca, morala se okrenuti jer je padalo i Jajce. Ona je potkovala konje naopako. Kako su je Turci slijedili, to ih je odvelo u pogrešnu stranu."[51] Ali, na vrelu Bosne, gdje je kraljica zastala malo se odmoriti – a na tom su mjestu zastali i njezini svatovi kada su je iz Blagaja vodili u Bobovac – Turci su zarobili njezinu djecu, Sigismunda (12-14 godina) i Katarinu (10 godina), odveli ih u Carigrad i poturčili. O kraljičinu bijegu u Rim i njezinoj oporuci još uvijek se pripovijeda:

Kad je naša kraljica Katarina viđala da će Turci napast na Jajce, ona je svoju vojsku nared'la da potkuju konje naobratno i ona je pobjegla na Sutjesku. Sa Sutjeske u Visoko, iz Visokog u Rim, a dvoje su joj djece oteli Turci. Ona je

---

46 Bazilije PANDŽIĆ, *Katarina Vukčić Kosača (1424.-1478.), Bosna Argentina*, Böhlau, Verlag Köln– Weimar–Wien 1995., str. 139.

47 Temelji crkve koju je kraljica sagradila u Otinovcima kod Kupresa 1447. godine otkopani su i vide se i danas.

48 U lipnju 1995. godine boravio sam u Kraljevoj Sutjesci i slušao više kazivačica i kazivača koji su mi pripovijedali kako je: "U gradu Bobovcu živila kraljica Katarina. Ona je bila Kosača. Ona je naše žene odavde podučavala vest, plesti – sve domaćinske radove koji su se obavljali u kući." Također su mi kazivali: "Naše su žene veoma mnogo nju cijenile. Ona ih je svemu podučavala. U znak poštovanja prema kraljici i zbog žalosti, one i dan-danas nose crne marame na glavi."

49 Bono BENIĆ, *Ljetopis sutješkog samostana* (priredio dr. fra Ignacije Gavran), IRO "Veselin Masleša", Sarajevo 1979., str. 96.

50 Isto, str. 121.

51 Zapisao sam ovo u lipnju 1995. godine u Kraljevoj Sutjesci prema kazivanju više kazivača i kazivačica.

mislila da svoju kraljevinu ostavi djeci, ali se djeca nisu vratila i ona je poklonila Papi svoju kraljevinu.[52]

Tako je kraljica pobjegla kod svoga brata Vladislava[53], izbjegavši sudbinu kralja Stipana Tomaševića. Pavao Ritter Vitezović u svome djelu *Bosna captiva* piše da je kraljica Katarina napustila utvrdu Kozo u Fojnici i pobjegla u Konjic. Odatle je pješice stigla u Ston, odakle se lađom prevezla u Dubrovnik. Tu je provela neko vrijeme, a potom prešla u Rim.[54]

Kraljica Katarina već je u srpnju 1463. bila na Lopudu, u području Dubrovačke Republike. Iako joj je dubrovački Senat dopustio da dođe u Dubrovnik, prema kraljici Katarini nisu pokazivali sklonost jer su se bojali turske osvete.[55] Tom prigodom ona je u Dubrovniku ostavila mač kralja Tomaša s nakanom da bi se on dao njezinu sinu ako se oslobodi iz turskog ropstva. Kako bi i sama poradila na oslobođenju svoga kraljevstva, Katarina je iz Dubrovnika otišla papi u Rim. Poznato je da je papa Pio II. (1456.-1464.) nagovarao sve kršćanske vladare da zajedničkim silama protjeraju Turke iz Europe. Pad Bosne i umorstvo njezina kralja rezultirali su 21. listopada 1463. pismom *Ezechielis prophetae*, u kojem je Pio II. najavio kršćanskom svijetu da je odlučio staviti se na čelo križarske vojne protiv Turaka i pozvao da se u lipnju 1464. okupe u Ankoni. Papa je 12. kolovoza 1464. doputovao u Ankonu, ali ga je tri dana poslije snašla smrt te se odustalo od oslobađanja Bosne i Hercegovine. Budući da kraljica Katarina u oporuci spominje samo Pavla II. i Siksta IV., jasno je da se s Piom II. nije srela. U Rimu je dobivala izdašnu pomoć kako bi mogla živjeti prema svom kraljevskom dostojanstvu – 120 dukata mjesečno, od čega 20 dukata za stan. Najprije je stanovala u kući građanina Jakova Mentebona, a potom je prešla u drugu kuću, gdje je živjela do smrti i gdje je sastavila oporuku. Ta se kuća nalazila u gradskom predjelu Pigna u blizini crkve sv. Marka. Pretpostavlja se da je taj stan pripadao hrvatskoj *Bratovštini sv. Jeronima.* Uzalud je Katarina više puta činila sve kako bi svoju djecu oslobodila iz ropstva.

Kraljica Katarina svoju je oporuku sastavila u nazočnosti sedam svjedoka, od kojih je šest bilo franjevaca. U svojoj oporuci "imenovala je papu Siksta IV. i njegove zakonite nasljednike baštinicima bosanskog kraljevstva i zamolila ih da ga u potpunosti predadu njezinu sinu Sigismundu, ako se vrati na kršćanstvo, a ako Sigismund ne bi ponovno postao kršćaninom, da kraljevstvo predaju njezinoj

[52] Predaju je Katici Lozić Radielović kazao Jure Crnoja, rođen 1932. godine, selo Barevo.

[53] Nije poznato je li u to vrijeme Vladislav bio u Mostaru, njegovoj okolici ili Dubrovniku. Kazano je već da je sa svojom majkom otišao u Dubrovnik i bio u neprijateljstvu s ocem Stipanom.

[54] Nikola LAŠVANIN, *nav. dj.*, str. 203.

[55] Bazilije PANDŽIĆ, *nav. dj.*, str. 140.

kćeri Katarini, bude li se ona ponovno vratila na kršćansku vjeru. Ako bi, pak, oboje ustrajalo u muslimanskoj vjeri, Sveta Stolica postaje vlasnica bosanskog kraljevstva i o njemu može odlučivati prema svojoj uviđavnosti".[56]

Pet dana poslije sastavljanja oporuke (25. listopada 1478.) kraljica je Katarina umrla. Pokopana je po vlastitoj želji u franjevačkoj crkvi Araceli. Grob joj je bio postavljen pred glavnim oltarom crkve. Na tom je mjestu Katarinin grob ostao više od 100 godina. Oko godine 1590. franjevci su odlučili popraviti oltar i pomaknuti ga naprijed, kako bi kor oltara bio viši, pa je kraljičin grob morao biti premješten. Zato je skinuta nadgrobna ploča i stavljena na najbliži stup. Otada franjevci posjetiteljima svoje crkve pripovijedaju burnu povijest kraljice Katarine, koja za života postade uzor kršćanskog življenja. Njezini sunarodnjaci već pet stoljeća dolaze u crkvu Araceli kako bi pred grobom svoje kraljice iskazali duboku odanost i zahvalnost.

Sigismund je poznat kao *Ashak Kral Oglu – Isak Kraljević*. Katarina se udala za turskog velikaša. Pokopana je u Skoplju (Makedonija), gdje se dugo pokazivalo na njezino turbe kao mjesto počivanja bosanskog kraljevskog potomka.

O kraljičinu zlatu do naših je dana sačuvan kronikat: *Kad je kraljica Katarina Kotromanić bježala, svoje zlato je ostavila u špilji, u Bulićima.*[57]

10. Posljedice pada Bosanskoga Kraljevstva

Prema turskim defterima i drugim povijesnim izvorima, u trenutku pada u Bosni i Hercegovini bilo je 750.000 Hrvata katolika, 80.000–90.000 *krivovjernika* i 30.000 Srba pravoslavaca. Od Turaka je pobjeglo 400.000 Hrvata, a od toga ih je 200.000 izginulo i pomrlo bježeći u Hrvatsku, Italiju (Molise), Austriju (Gradišće), Rumunjsku i drugamo. Zarobljeno je i u hareme i janjičare odvedeno 100.000 kršćanskih djevojaka i mladića.[58] Padom Bosanskoga Kraljevstva Turcima je otvoren put za osvajanje Hrvatske. Veliko je hrvatsko stratište na Krbavskom polju pokraj Udbine. Hrvatske snage, predvođene jajačkim banom Emerikom Derenčinom, 9. rujna 1493., nespremno i strateški nesložno, sukobile su se s turskim snagama koje je predvodio Sandžak-beg Hadum Jakub-paša. Derenčin je uoči bitke zagovarao to da se Turci dočekaju na polju, a Ivan Cetinski predlagao je da se presretnu na šumskim klancima. Do okršaja je došlo na otvorenom polju. Izginuo je "cvijet hrvatskoga plemstva" (Ivan Cetinski, Juraj Vlatković i dr.).

[56] *Isto*, str. 144.

[57] Katici Lozić Radielović koncem 2006. godine ovo je kazala Manda Leovac, djev. Karađa, rođena 1951. godine, selo Vrbica. Rkp. FF MO, sv. 2007. D. *Isto.*

[58] Dominik MANDIĆ, *Sabrana djela 5, Etnička povijest Bosne i Hercegovine*, ZIRAL, Toronto–Zürich–Roma–Chicago 1982., str. 173.

Bernardin se Frankapan spasio. Zarobljeni su Karlo Gusić i ban Derenčin, koji je usužnjen u Carigradu. Nakon tri mjeseca sužanjstva ban Derenčin od žalosti je umro. Prema Jurju Rattkayu na Krbavskom je polju izginulo 5077 Hrvata[59], a prema drugim povjesničarima izginulo ih je 13.000.[60] Ubrzo je veliki dio Hrvatske bio pod turskom okupacijom. Slijedile su bezbrojne patnje, progoni i stradanja kršćana. "Na osnovi papinskih pisama, biskupskih izvještaja i drugih pisanih izvora dade se utvrditi, da je na prostoru današnje Bosne i Hercegovine prije turskoga osvojenja bilo podignuto preko 200 katoličkih crkava. Kada se arheološki istraže mnogobrojne 'crkvine' po svoj zemlji, taj će se broj znatno pomnožiti."[61] Dosada su nabrojene 444 srednjovjekovne katoličke crkve u Bosni i Humu. Od toga ih je 16 bilo posvećeno svetome Jurju.[62] Svećenici su bili prisiljeni bježati i skrivati se po zabitima i teško pristupačnim mjestima, potajno okupljajući svoje vjernike kako bi na ruševinama crkava i po drugim skrovitim mjestima služili svetu misu. Od svih tih crkava, Turci nisu srušili samo dvije: crkvicu sv. Ive koja je postojala u Podmilačju od XV. st. te crkvu u Varešu. Te dvije crkve bile su jedine u Bosni i Hercegovini koje nikad nisu srušene, sve do 1. ožujka 1993., kada su pripadnici srpskih snaga miniranjem potpuno srušili crkvu sv. Ive, obje župne kuće te sve prateće objekte svetišta, prethodno ih opljačkavši. Vanjski oltar i sjenicu za kip svetoga Ive uništili su.[63] Godine 1723. u Bosni i Hercegovini ostalo je tek nešto više od 25.000 Hrvata katolika.[64] Brojna su svjedočanstva o turskim zulumima. Splitski nadbiskup Bernardo Zane 1512. god. zapisao je da je svojim očima gledao kako Turci otimaju djecu s majčinih grudi; siluju žene pred njihovim muževima; starce i starice, kao nepotreban plijen, ubijaju pred djecom i unučadima.[65] Benedikt Kuripešić Bosnom je u diplomatskoj misiji proputovao 1530. god., i između ostalog zapisao: "U spomenutom kraljevstvu Bosni našli

[59] Juraj RATTKAY, *Spomen na kraljeve i banove kraljevstava Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, prevela Zrinka Blažević, glavni urednik dr. Mirko Valentić, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2001.

[60] Anđelko MIJATOVIĆ, *Iz riznice hrvatske povijesti i kulture*, Školska knjiga, Zagreb 1996., str. 139-140.

[61] Dominik MANDIĆ, *Sabrana djela 5, Etnička povijest Bosne i Hercegovine*, 2. izdanje, ZIRAL, Chicago–Roma–Zürich–Toronto 1982., str. 173.

[62] Vidi: Stjepan DUVNJAK, Sveti Ilija i sveti Juraj – zaštitnici Bosne, u: *Zbornik o Marku Dobretiću*, Općina Dobretići, urednik Marko Karamatić, Kulturni povijesni institut Bosne Srebrene Sarajevo, Sarajevo–Dobretići 2008., str. 36-39.

[63] *Raspeta crkva u Bosni i Hercegovini* (Uništavanje katoličkih sakralnih objekata u Bosni i Hercegovini 1991.-1996.), Banja Luka, Mostar, Sarajevo, Zagreb 1997., str. 248.

[64] Franjo ŠANJEK, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1996., str. 317.

[65] Anđelko MIJATOVIĆ, *nav. dj.*, str. 152-153.

smo tri naroda i tri vjere. Prvo su starosjedioci Bošnjaci, koji su rimo-kršćanske vjere. (...) Drugo su Srbi, koje oni zovu Vlasima. (...) Treći su narod pravi Turci. Ti naročito, ratnici i činovnici, s velikim tiranstvom vladaju objema prije spomenutim narodima, kršćanskim podanicima."[66]

Među najtežim turskim terorima bili su *pravo prve bračne noći*, po kojem su turski vlastodršci imali pravo prvu bračnu noć provesti s kršćankom koja se toga dana udavala, te *danak u krvi* – odvođenje kršćanskih momaka u janjičare i djevojaka u hareme.

U jajačkom kraju i danas se pripovijeda: *Turci su najprije došli na Suhi vrh u Pougarju. I tu su deset kula napravili od katoličkih glava. U Melni je bila kula za vrijeme Turaka, i tu su naše cure poslije vjenčanja išle spavat s begom prvu bračnu noć.*[67]

Zaključak

Stalne pretenzije Ugarske i Turske na Bosnu i Hercegovinu zbog njezina bogatstva (olova, srebra, skupocjenih tkanina i dr.), nesloga vladara, slaba reakcija zapadnoeuropskih zemalja i fatalna Radakova izdaja Bobovca dovele su do sramotnoga pada moćnoga Bosanskog Kraljevstva, koje su Turci prijevarama osvojili za samo tjedan dana, koncem svibnja 1463. godine. Tada je nastupilo iznimnih 415 godina progona, patnji i stradanja kršćana u Bosni i Hercegovini, te u velikom dijelu Hrvatske, od 1493. do 1717. godine. O tomu su pisali mnogi povjesničari: Franjo Rački, Ferdo Šišić, Tadija Smičiklas, Vjekoslav Klaić, Marko Perojević, Srećko Džaja i drugi.

Još je Aristotel u IV. st. prije Krista ustvrdio da je književnost povjesnija i istinitija od povijesti, i treba je ozbiljnije shvatiti od nje. O tome zorno svjedoči i Držićeva izreka *Šaptom Bosna poginu*, koja se do naših dana sačuvala u izričajima *Bosna šaptom pade* i *Krikom Bosna pade.* Ta poslovica, kao i višestruka živa tradicija, upućuju jasne, jezgrovite i trajne pouke i poruke.

Literatura

1. Anđelić, Pavao (1973.): *Bobovac i Kraljeva Sutjeska*, V. Masleša, Sarajevo.
2. Andrić, Ivo (1997.): *Razvoj duhovnog života u Bosni i Hercegovini pod uticajem turske vladavine* (doktorska disertacija), Beograd.
3. Benić, Bono (1979.): *Ljetopis sutješkog samostana* (priredio dr. fra Ignacije Gavran), IRO "Veselin Masleša", Sarajevo.

[66] *Isto*, str. 175-176.

[67] Katici Lozić Radielović ovo je 2007. god. kazao Jure Crnoja, rođen 1932. godine, selo Barevo. Rkp. FF MO, sv. 2007. D.

4. Bošnjak, Slavoljub (1850.): (Ivan Frano Jukić) u svojoj knjizi *Zemljopis i poviestnica Bosne*.
5. Dizdar, Mak (1997.): *Antologija starih bosanskih natpisa*, Sarajevo.
6. Duvnjak, Stjepan (2008.): Sveti Ilija i sveti Juraj – zaštitnici Bosne, u: *Zbornik o Marku Dobretiću*, Općina Dobretići, urednik Marko Karamatić, Kulturni povijesni institut Bosne Srebrene Sarajevo, Sarajevo–Dobretići.
7. Klaić, Vjekoslav (1974.): *Povijest Hrvata* (knjiga prva), MH, Zagreb.
8. Klaić, Vjekoslav (1974.): *Povijest Hrvata* (knjiga treća), MH, Zagreb.
9. Klaić, Vjekoslav (1974.): *Povijest Hrvata* (knjiga četvrta), MH, Zagreb.
10. Kovačević, Anto S. (1993.): *U zemlji punoj povijesti*, Kalendar sv. Ante 1994., Svjetlo riječi.
11. Lašvanin, Nikola (1981.): *Ljetopis* (priredio dr. fra Ignacije Gavran), IRO "Veselin Masleša", Sarajevo.
12. Lucić, Ljubo (2002.): *Rama kroz stoljeća*, Franjevački samostan Rama-Šćit, Svjetlo riječi, Šćit–Sarajevo.
13. Mandić, Dominik (1979.): *Sabrana djela 4*, Bogumilska crkva bosanskih krstjana, II. izdanje, Ziral, Chicago–Roma–Zürich–Toronto.
14. Mandić, Dominik (1982.): *Sabrana djela 5, Etnička povijest Bosne i Hercegovine,* ZIRAL, Toronto–Zürich–Roma–Chicago.
15. Mijatović, Anđelko (1996.): *Iz riznice hrvatske povijesti i kulture*, Školska knjiga, Zagreb.
16. Orbini, Mavro (1999.): *Kraljevstvo Slavena* (priredio Franjo Šanjek), Zagreb.
17. Palavestra, Vlajko (1968.): *Nekoliko nepoznatih stihova o hercegu Stjepanu*, GZM BiH NS, sv. XXIII, Sarajevo.
18. Pandžić, Bazilije (1995.): *Katarina Vukčić Kosača (1424.-1478.), Bosna Argentina*, Böhlau, Verlag–Köln–Weimar–Wien.
19. Perojević, Marko, Stjepan II. Kotromanić, u: *Povijest Bosne i Hercegovine*, HKD "Napredak", Sarajevo 1942.–1991.–1998.
20. Perojević, Marko, Kralj Stjepan II. Tvrtko, u: *Povijest Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1942.–1991.–1998.
21. Perojević, Marko, Stjepan Dabiša, u: *Povijest Bosne i Hercegovine*, HKD "Napredak", Sarajevo 1942.–1991.–1998.
22. Petrović, Leon (1999.): *Kršćani bosanske crkve*, drugo izdanje, Sarajevo–Mostar.
23. Raspeta crkva u Bosni i Hercegovini (Uništavanje katoličkih sakralnih objekata u Bosni i Hercegovini 1991.-1996.), Banja Luka, Mostar, Sarajevo, Zagreb 1997.
24. Rattkay, Juraj (2001.): *Spomen na kraljeve i banove kraljevstva Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, Zagreb.

25. Stojan, Slavica (2007.): *Slast tartare (Marin Držić u svakodnevici renesansnog Dubrovnika)*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, Zagreb–Dubrovnik.

26. Šanjek, Franjo (1996.): *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.

27. Šišić, Ferdo (1990.): *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb.

28. Truhelka, Ćiro (1904.): *Kraljevski grad Jajce, povijest i znamenitost*, J. Studničke i druga, Sarajevo.

29. *Znameniti i zaslužni Hrvati, te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925.–1925., sa pregledom povijesti Hrvatske, Bosne, i Istre, hrvatske književnosti i razvitka hrvatskog jezika, te hrv. Vladara, hercega, banova i biskupa, kao uvodom. Sa 9 zasebnih slika, te 421 slikom u tekstu*, Prigodom proslave 1000-godišnjice hrvatskoga kraljevstva, za uredništvo Emil Laszowski, za upravu Aleksandar pl. Ballogh, Zagreb 1925. .

UDC 94(497.6)"1322/1478"
Original scientific article
Accepted: 14th March 2011
Confirmed: 30th July 2011

THE ETIOLOGY OF THE PROVERB "BOSNIA QUIETLY CONQUERED"

Marko DRAGIĆ, Assistant Professor
The Faculty of Philosophy, Split
Department of Croatian Language and Literature
Radovanova 13
21000 Split
mdragic@ffst.hr

Summary: *In his comedy Dundo Maroje, Marin Držić explained the etiology of the proverb "Bosnia quietly conquered" based on the relevant literature and the living tradition. The medieval Bosnian Kingdom was powerful and very rich in ores of lead and silver including expensive fabrics. Therefore, it was constantly exposed to the Hungarian and Turkish pretensions. During the reign of a lustful and ruthless king Stjepan Ostoja there were considerable confrontations at the Bosnian court and Ostoja was deposed in 1404, but he managed to return to the throne in 1408. At the court of Duke Stjepan Kosača there were great conflicts within the family.*

All this helped the Turkish military to penetrate into Bosnia with a mighty army sometime around 22nd May 1463. They bribed and deceived Radak, the commander of the royal city of Bobovac, who handed over the city. The Turks said to him: "When you betrayed yours you'll betrayal us as well", then severed his head and pushed him off the cliff, which is still called Radak's cliff. In Bilaj near Ključ, the Turks gave false testimonies to the King Stipan Tomašević that he will continue to rule as he ruled if he accompanies them to all Bosnian cities and orders the nobles to surrender without a fight. That is how a powerful medieval Bosnian Kingdom declined at the end of May 1463. The Turks broke written promises given to the king, so he was tortured and killed on Carevo Polje near Jajce. The last Bosnian queen Katarina first fled to Dubrovnik, then to Rome, where she left testamentary disposal in favor of the Pope.

Key words: *discord, betrayal, Turkish frauds, the fall of the Bosnian Kingdom, Dubrovnik*